

Per Brahe d. y:s Tänkebok

Av Jonas Nordin

Per Brahe d. y. (1602–1680) var en av sin tids mest framträdande gestalter, både genom sitt namn och sina ämbeten. Trots detta har han blivit något av en undanskymd gestalt i historielitteraturen, bakom sådana män som Axel Oxenstierna och Magnus Gabriel De la Gardie. De främsta anledningarna torde vara att hans karaktär inte varit lika diskutabel som den senares och hans verksamhet inte så historiskt ingripande som den förres. Brahe har blivit känd som en duglig och arbetsam ämbetsman, som försökt hålla sig utanför hovintriger och partistrider. Det mest träffande omdömet härvidlag torde ha fällt av Georg Wittrock. Han säger att "strävandet efter en verkligt ledande ställning i själva riksstyrelsen över huvud synes ha varit Brahes lynne främmande. Han var fullt nöjd med en post, som gav honom ett självständigt verksamhetsfält och tillika rätt att säga sitt ord i alla riksvårdande rådslag, blott han fick obesträtt njuta den företrädesrang, som i kraft av ämbete och börd tillkom honom bland rikets yppersta män".¹ I den sista meningen framskymtar den enda svaghet som brukar läggas Brahe till last, nämligen en viss bördsdryghet.

Denna undersökning kommer att följa Brahe upp i hans dryga femtioårsålder, dvs. den tid som upptas av hans egenhändigt skrivna självbiografi – Tänkeboken.

Manuskriptet

Originalmanuskriptet till Per Brahes Tänkebok förvaras i Skoklosters bibliotek. Det är en liten volym inbunden i pergamentband, som mäter 21 × 16,5 × 3 cm. En, förmodligen senare tillförd, påskrift på pärmen talar om att Tänkeboken är skriven av Per Brahe "Hr. R. Drotzen manu propria". Att så är fallet står utom allt tvivel.² Boken är paginerad 1 – 191 och anteckningarna sträcker sig till pag. 190, vilket utgör ungefär 2/3 av volymens totala sidantal.

Minst ett ark är utrivet – det är bladen mellan pag. 123/124 och 127/128. Pagineringen löper dock oavbruten över dessa sidor och det märks inte heller

¹ G. Wittrock, art. "Per Brahe d. y." i *Svenskt biografiskt lexikon*, 5, Sthlm 1925, s. 703. Wittrocks artikel är en kortfattad men insiktsfull karakteristik av Brahe. I delar av sin uppfattning bygger han på C. T. Odhners arbete *Sveriges inre historia under drottning Christinas förmyndare*, Sthlm 1865.

² Detta har intygats författaren av docent Arne Losman, som härmed tackas för flera klagörande upplysningar till denna uppsats.

Jonas Nordin, f. 1968, fil. kand., är doktorand i historia vid Stockholms universitet.

Riksdrotsen greve Per Brahe. Målning av David Beck (Skoklosters slott. Foto: SKM).

något avbrott i skildringen. Pagineringen är förmodligen införd senare och vid ett tillfälle, om av Per Brahe eller annan hand får vara osagt.

Större delen av boken är förd i notisform, vilken då och då avbryts av längre sammanhängande redogörelser. Man kan tydligt se hur de första bladen är präglade av författarens föresats att skriva en prydlig berättelse; styckena är klart avdelade, raderna är raka och på jämna avstånd, handstilen är ordnad. Redan efter ett par sidor märker man emellertid hur skrivhanden börjar tröttna, stilen blir spretigare och rättelser och tillägg förs in i marginalen.

I den tryckta utgåvan av Tänkeboken³ är språkdräkten moderniserad till det tidiga 1800-talets bruk. Förtydligande ord och sammanbindningar har stundom tillfogats, marginalanteckningar och ändringar i manuskriptet har förts in på sin plats i berättelsen. På några få ställen har utgivaren gjort oförklarliga och till synes godtyckliga omdispositioner inne i stycken. Detta har emellertid inte ändrat berättelsens innehåll i någon större utsträckning. Någon medveten redigering i syfte att ändra mening och innehåll kan heller inte märkas. Allvarigare däremot är, att utgivaren på sina håll haft svårigheter att tyda skriften, vilket

³ Den fullständiga titeln lyder: *SVEA RIKES DROTSET GREFVE PER BRAHES TÄNKEBOK, efter dess i Skoklosters Bibliotek förvarade originala handskrift, genom Hans Excellens En af Rikets Herrar, Herr Grefve M. BRAHES föranstaltande, utgifven af D. KRUTMEJER, Sthlm 1806* – Hädaneft. cit. *Tänkeboken*.

har medfört felaktigheter i publikationen och ibland gör den otillförlitlig i detaljer. Exempel på detta kommer att tas upp nedan.

I allmänhet följer den tryckta utgåvan manuskriptets styckeindelning.

Dateringen

Att datera Tänkeboken, d.v.s. fastställa tidpunkten för dess nedtecknande, är inte alldeles enkelt. Till att börja med står det klart att den inte är nedtecknad vid ett tillfälle eller under en sammanhängande period. Det är dock helt fel att, som Petrus Nordmann gör, kalla den en dagbok⁴, om han med detta avser den vanliga betydelsen, nämligen en anteckningsbok förd fortlöpande och i nära anslutning till händelserna den beskriver.

Förmodligen är Tänkeboken förd i två, eller snarare tre, 'omgångar'. Den sista, tredje, omgången är lättast att ge en säker datering. I den tryckta utgåvan tar den upp sidorna 79–101, d.v.s. omkring 1/5 av det totala sidantalet. Motsvarande sidor i manuskriptet är pag. 154–190. De beskrivna händelserna ligger här i tiden mellan september 1652 och februari 1655. Av allt att döma är dessa sidor nedskrivna i ett sträck. Handstilen är sammanhängande och skriven med samma svarta bläck. Skriften löper sida upp och sida ner nästan, tvärt emot de tidigare bladen, utan någon styckeindelning. Flera av de styckeindelningar som här finns i den tryckta utgåvan, är i själva verket nya blad i manuskriptet. Att händelserna är nedtecknade en tid efteråt visas av att Brahe tillåter sig en viss framsynthet i berättandet. Om en händelse som diskuterades under riksdagen i september-oktober 1652 säger han t. ex.: "Emedlertid förändrade sig mycket tillståndet ... så väl 1652 som 1653" (s. 80).⁵ Här följer han inte heller någon strikt kronologi utan hoppar ibland mellan årtalen.

De händelser som fyller dessa avslutande sidor är Kristinas sista regeringsår och abdikation. Att händelserna skildras med en i Tänkeboken enastående utförlighet har säkert inte enbart med deras betydelse att göra, utan även med att de synnerligen upprört Brahe.

Kortfattat skisserar han bakgrunden – Kristinas sista regeringsår från slutet av 1652 till januari 1654 (s. 79–82). Därefter följer de viktiga händelser som utspelade sig under 1654, med Kristinas abdikation och Karl Gustavs trontillträde. Det sista datum som omnämns är den 5 februari 1655 (s. 101) och helt säkert är det, som vi skall se, omkring den tidpunkten som de sista bladen nedtecknats.

På sidorna 96–97 skriver Brahe, att Kristina efter "afdankningen" givit sig iväg på resan söderut genom Danmark och Tyskland och "är nu i Brabant" (kursivering här). Kristinas vistelse i Antwerpen och Bryssel (de båda orter i "Brabant" där hon hade sina längre uppehåll) varade mellan augusti 1654 och september 1655. Hennes långa vistelse där skall ha förbryllat samtiden mycket.⁶ Notisen måste alltså ha skrivits någon gång mellan den 5 februari och september/oktober 1655. Det går emellertid att dra gränserna ännu snävare. I

⁴ P. Nordmann, *Per Brahe. Illustrerad lefnadsteckning*, Helsingfors 1904, s. 222. Detta är fortfarande den enda heltäckande biografien över Brahes levnad. Tyvärr lider den av stora brister genom sina ofta förenklade perspektiv och ibland rena sakfel, beroende på slarvig läsning av källorna.

⁵ Alla sidnummer inom parentes hänvisar, om ej annat anges, till *Tänkeboken*.

⁶ S. Stolpe, *Drottning Kristina*, u. o. 1982, s. 269 o. 280; *Christina. Drottning av Sverige*. Nationalmusei utställningskatalog 305, Sthlm 1966, s. 26; C. Weibull, *Drottning Christina*, Sthlm 1931, s. 133.

december 1654 bestämdes, att 1655 års riksdag skulle begynnas den 26 februari. Den öppnades dock inte förrän i början av mars.⁷ I Tänkeboken heter det att "Riksdagen för 1655 [blev] *beramad* till den 26 Februari".⁸ Alltså, om uttalandet tydes rätt, har riksdagen ännu ej hållits när detta skrives. Vi får då en tidsgräns mellan den 5 och den 26 februari. Det förutsätter visserligen att de två avslutande korta notiserna om den 4 och 5 februari, inte är införda senare. Men om vi bortser från dessa kan vi med bestämdhet säga att boken avslutats någon av de två första månaderna 1655. Om vi dessutom vet att Per Brahe under februari månad låg sjuk i sitt grevskap,⁹ så är det rentav mycket troligt att han tillbringade denna sjukdomstid med att nedteckna den senaste tidens omskakande händelser.

Ett senare avslutande får också anses uteslutet, då han inte med ett ord antyder något om de stormiga händelserna på 1655 års riksdag, eller Kristinas något senare (3 november) offentliga övergång till katolicismen.

Vi kan nu alltså med tämligen stor säkerhet säga oss ha fastslagit tidpunkten för nedtecknandet av Tänkebokens sista del. Det är omkring två och ett halvt års händelser (från sep. 1652 — feb. 1655) som skrivits ned vid ett tillfälle. Att tidsbestämma de tidigare notiserna låter sig inte göras med samma exakthet. Det blir här fråga om sannolika gissningar.

Som nämnts ovan förefaller Tänkeboken ha författats i tre omgångar. Den första omgången börjar med barndoms- och studieåren och för upp i vuxen ålder, förmodligen till det i skrivande stund aktuella datumet. I den andra omgången har Brahe sedan undan för undan uppdaterat anteckningarna, troligen med ganska ojämna mellanrum. Gränsen mellan första och andra omgången bör alltså visa tidpunkten för Tänkebokens påbörjande. Denna tidpunkt torde ligga omkring mitten av 1640-talet, eller något tidigare. Att den inte ligger senare — låt säga omkring 1650 — antyds först och främst av några anteckningar om perioden 13 maj — 24 augusti 1645. Dessa — och endast dessa — notiser är nämligen införda av en annan hand än Per Brahes.¹⁰ Det är troligen en sekreterare — vilket antyds av den prydliga handstilen — som fått vidareföra den redan tidigare påbörjade Tänkeboken. Ytterligare ett tecken på vår förmodans riktighet är, att Brahe efter sin första hustrus död år 1650 synes ha kompletterat äldre anteckningar, genom att föra in notiser om henne i marginalen. Vi återkommer till detta nedan.

Det tidigaste säkra datum, före vilket Tänkeboken inte kan ha påbörjats, ligger så långt tillbaka som andra hälften av 1630-talet. På sidan 38 berättar Brahe om sin andra dotters död 1634 och begravning året efter. Men redan på sidan 25 omnämner han henne i samband med födseln 1631 som "min sal. dotter Magdalena Hedvig Brahe". Likadant skriver han om sitt fjärde barn: "Emellan 1 och 2 Januari 1636 blef min son Fredrik född på Visingsborg, och dödde i Juli 1637 på Dimbo" (s. 43). Alltså har vi en ungefärlig och ganska vid tidsgräns för påbörjandet, som sträcker sig från slutet av 1630-talet till mitten

⁷ A. Fryxell, *Berättelser ur svenska historien*, 11, Sthlm 1851 s. 86; *Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll* (SRAP), 5:2, Sthlm 1875, s. 3 o. 386.

⁸ *Tänkeboken*, s. 100, kursiv här. Vidare står: "hvertill Gud gifve sin milda nåd och sin ymniga välsignelse till allt godt förrättande".

⁹ P. Nordmann, a.a., s. 222. Jfr *Tänkeboken*, s. 101.

¹⁰ Notiserna återfinns på s. 69 f. i den tryckta utgåvan, och på pag. 124 i manuskriptet. Dessa notiser är precis som övriga förda i jagform.

av 1640-talet. Vi skall nu se vilka skäl som talar för, att den påbörjats närmare den senare gränsen.

Fram till kriget med Danmark 1643–45 har anteckningarna förts i en sammanhållen stil med, relativt sett, något längre stycken. Vid denna tid antar de emellertid en mera kortfattad notiskaraktär. Även vid byte av bläck kan man i manuskriptet se snabbare skiften. Detta talar för en successiv uppdatering. Till yttermera visso förekommer i senare delen av Tänkeboken på flera ställen anteckningar i presens.¹¹ Vidare har Per Brahe vid denna tid nått höjden av sin bana. Han är – vid omkring fyrtio års ålder – huvudman för rikets förnämsta släkt, han är en av landets största enskilda jordägare,¹² han har haft olika diplomatiska uppdrag och en tid framgångsrikt verkat som generalguvernör i Finland samt har, framför allt, vid denna tid erhållit den post han hela tiden strävat efter: riksdrotsämbetet – det i rang yppersta ämbetet näst konungens. Det är inte otroligt, att denne man som lagt framgång till framgång, nu anser det vara dags att summera sin levnad.

Innehållet

Den övervägande delen av Tänkebokens anteckningar är av offentlig och politisk natur. Värt att notera är, att det inte enbart är självupplevda händelser som noteras, utan det förekommer ofta utblickar mot den politiska världen. Framgångarna på krigsskådeplatserna noteras givetvis med intresse, likaså får de många riksdagarna stort utrymme. Ibland kan Brahe lufta sina åsikter i inrikespolitiska frågor – fr. a. gäller detta det sista avsnittet om Kristinas tronavsägelse – men några Per Brahes utrikespolitiska sympatier eller någon 'partitillhörighet' är svårt att utläsa. Han har bl. a. av S. I. Olofsson kallats fransksinnad.¹³ Om man dömer efter Tänkeboken, så verkar sanningen ligga närmare Lorenzo Magalottis uppfattning: "Till sina sympatier är han hvarken fransman eller spanjor utan endast böjd för hvad som är för landet nyttigt".¹⁴ Karakteristiskt är Brahes uttalande om den tyska riksdagen i Frankfurt am Main 1634, där inte bara Sveriges fiender, utan även dess allierade får utstå klander. Många, säger han, "voro afundsjuke på Sveriges lycka ... Churförsten af Saxen blåste under och slog omkull hvad andre uppbyggde: Churförsten af Brandenburg såg allena på Pommern, Calvinisterne på Konungen i England, Hertig Bernhard af Weimar på sin höghet ... Hertigarne af Brunsvick och Lüneburg hade emulation [tävlan] med Landt-Grefven af Cassel: hvar sökte sitt interesse: Fransyska penningar förförde hög och låg ... Förstar, Grefvar och

¹¹ Se t. ex. s. 64, 70, 73 o. 77.

¹² Enligt R. Swedlund var Brahes grevskap Visingsborg landets största och omfattade omkr. 1654 sammanlagt 836 mantal. Det näst största, Axel Oxenstiernas Södermöre, omfattade vid samma tid 766 mantal. Utöver detta tillkom Brahes friherreskap i Finland och ett stort antal strögods. Se dens., *Grev- och friherreskapen i Sverige och Finland*, Uppsala 1936, s. 337 f. Björn Asker har genom att undersöka rusttjänsträntor dock visat, att A. Oxenstiernas arvtagare 1655 troligen hade ett större godsintehav än Brahe. Rusttjänsträntorna kan vara en osäker beräkningsgrund för godsintehav, men i förhållandet mellan Brahe och Oxenstiernorna är skillnaden i räntornas storlek så markant, att rangordningen torde vara odiskutabel. Se dens. *Officerarna och det svenska samhället 1650–1700*, Uppsala 1983, s. 20 o. 163. För karaktären på Brahes gods se även P. Nordmann, a.a., s. 253–285.

¹³ S. I. Olofsson, *Drottning Christinas tronavsägelse och trosförändring*, Uppsala 1953, s. 328. Se även G. Wittrock, a.a., s. 699.

¹⁴ L. Magalotti, *Sverige under år 1674*, Sthlm 1912 o. 1986, s. 96.

Herrar voro som barn ... De förde afvog sköld emot deras Herre, Kejsaren, hvilken de så kallade; ty så länge de kallade honom deras Herre och drogo svärd emot honom, kunde deras krig intet annat heta än rebellion ... de ville aldrig förklara Kejsaren fiende, mycket mindre ovärdig Romerska kronan ..." (s. 34 f.).

Brahes ståndsförnämhet torde av många sentida författare betraktas som hans mest framträdande karaktärsegenskap.¹⁵ Att den uppfattningen har fog för sig märkes även i Tänkeboken. En episod kan nämnas: När Brahe 1631 befann sig i Preussen med Gustav II Adolf, blev han av denne utnämnd till rådsherre och for därför hem att intaga sin plats. Men Brahe, som han säger, "disputerade [krävde] sätet i Rådet, det Grefvarne voro vane att innehafva för[e] mig, nemligen näst Riksens Drotset, och att jag till det ringaste måtte suttit näst de fem höga Riksens Embeten ..."¹⁶ Detta gillades inte av konungen, utan Brahe fick ta den plats han var inkommen till emedan man trots allt hade föredragit honom "framför Fältmarskalken Wrangel och de två andra Generalerna [Åke Tott och Johan Banér]".

Ståndsförnämheten märkes även i det, att Brahe gärna framhäver sin nära kontakt med konungahuset. Han var på flera sätt befryndad med huset Vasa. Per Brahes farfar och namne var systerson till Gustav Vasa. Per d. ä:s hustru var även syster till Katarina Stenbock, Gustav Vasas tredje gemål. Vår Per Brahe var syssling till Gustav II Adolf och till yttermera visso var ju hans kusin, Ebba Brahe, den som i ungdomen tände Gustav Adolfs kärlekslåga, vilket väl också får anses stärka familjebanden. Att släktskapen erkändes även å den andra sidan intygas av drottning Kristinas självbiografi, där hon skriver att Per Brahe "stammade från ett gammalt och lysande hus, nära besläktat med vårt".¹⁷ Enligt konsthistorikern Wilhelm Nisser skall också Gustav Adolf ha högt värderat Per Brahe. "Han förklarade, att om han en gång skulle förvisas till en öde ö och finge välja en enda människa till sällskap, skulle Per Brahe vara denne ende".¹⁸ Genom dottern Elsa Beatas giftermål med hertig Adolf Johan, Karl X Gustavs bror, blev Brahe även släkt med huset Pfalz.

Förutom i Tänkeboken stoltserade Brahe även annorstädes med sina kungliga släktingar. I den genealogi som han lät trycka på sitt eget tryckeri på Visingsö finns ett antal stamtavlor som är mycket intressanta.¹⁹ På sidorna 37–38 finns ett släkträd där Brahe-ättens ursprung leds tillbaka till Folke Filbyter. På sidorna 43–44 kan man se "The Folckungars Släckt=Register / som fordom kallades Jarlar" och där en av grenarna givetvis slutar med "Grefwe Pehr Brahe / Sweriges Rijkens Drotzet / etc." På ett tredje träd å sidorna 35–36 finner man återigen Per Brahes namn och på andra grenar märker man t. ex. Gustav Vasa och Karl XI. En annan släktskap som Braharna vårdade ömt var den med heliga Birgitta. Denna har man numera avvisat som vilande på felaktiga grun-

¹⁵ Se t. ex. A. Fryxell, a.a., 8, 1851, s. 112; P. Nordmann, a.a., s. 187 f., 376 ff.; G. Wittrock, a.a., s. 691. För den allra senaste forskningen se äv. P. Englund, *Det hotade huset*, Sthlm 1989, s. 41, 159 f., 260 n. 93.

¹⁶ *Tänkeboken*, s. 26. Att detta förfarande verkligen hade tidigare exempel intygas av G. Wittrock, a.a., s. 687.

¹⁷ *Drottning Christinas självbiografi*, Sthlm 1957, s. 48 f. Om släktskapsförhållandena se P. Nordmann, a.a., s. 18 ff. Även G. Anrep, *Svenska adelns ättar-taflor*, 1, Sthlm 1858, s. 289.

¹⁸ W. Nisser, *Konst och hantverk i Visingsborgs grevskap på Per Brahe d y:s tid*, 1, Sthlm 1931, s. 4. Någon källa för uttalandet anges inte.

¹⁹ J. Widekindi et al., *Imagines ILLUSTRISSIMAE FAMILIAE BRAHEAE*, Visingsborg 1673.

der.²⁰ Märkligt är, att på titelbladet till denna bok fylld av pompösa släktskapsuppräkningskröns Brahe-vapnet av, inte en grevlig, utan blott en friherrlig krona!

Något man helt saknar i Tänkeboken är Per Brahes kulturella verksamhet.²¹ Brahe har självklart som en av rikets absoluta toppar haft intressen på detta område, men han har inte, såsom t.ex. Magnus Gabriel De la Gardie, i litteraturen blivit känd som någon stor mecenat. En av förklaringarna är helt säkert, att få synliga tecken på denna hans verksamhet finns bevarade. Hans stora slottsbyggen är antingen ödelagda (exempelvis Visingsborg, Brahehus och hans Stockholmspalats på Helgeandsholmen) eller kraftigt ombyggda (såsom Bogesund och Västana). Förutom delar av hans bibliotek, som finns bevarat på Skokloster, har alla hans samlingar blivit skingrade.²²

Visserligen omnämnes i Tänkeboken hans mest betydande kulturella insats – grundandet av Åbo akademi – men det handlar i sammanhanget mera om en administrativ åtgärd (s. 46). I samband med detta nämnes dock i den Braheättens familjekronika som skrevs på 1660-talet de bokliga ämnen, i vilka Per Brahe var mest förfaren. Dessa var ”serdeles (näst Theologia, therpå han sigh i ungdomen mycket winlade) historiske studier och Antiquiteter, så uth som förnembliqast inlendske, och ther hoos mathematiske, Astronomiske exercitier, å hwilcka han sine leedighe stunder af Rijkzens börda enderst anwender; hafwandes iämfwähl i Astronomia om motibus Corporum cœlestium [himlakropparnas rörelser] och sielfwa corporibus synnerlige wichtige meningar. Iurisprudencia är han ej heller förtruten uthi ...”²³ Som synes skall han ha varit insatt i de flesta av tidens vetenskaper – framförallt är väl det sista lugnande att höra om den som skulle vara rättens högste vårdare i riket. Nu är ju detta skrivet som ett för tiden konventionellt smicker och kan i sig inte tas som garanti för ett faktiskt förhållande, men det framhäver på ett intressant sätt det polyhistorideal som hyllades vid denna tid.

Familjekronikan är känd i ett dussintal avskrifter som var avsedda för spridning på de olika Brahe-godsen.²⁴ Dess författare är okänd, men det var förmodligen ”en Per Brahe närstående person”.²⁵ Arbetet behandlar Braheätten från år 1190 till 1664 och sträcker sig alltså knappt tio år längre än Tänkeboken. De avsnitt som behandlar Per Brahe har till stora delar Tänkeboken som underlag, och i många stycken är den en ordagrann avskrift. Ibland verkar författaren med hjälp av den egna fantasin ha utstofferat berättelsen, men somliga avsnitt tyder på att han fått kompletteringar av Per Brahe själv, antingen muntligt eller skriftligt. I Tänkeboken beskriver Brahe en rundresa i Finland 1639, och hur han under denna ”fann tvenne Eremiter (Ryssar)”.²⁶ Denna passus har i Familjekronikan utökats så att vid detta tillfälle ”tvenne

²⁰ Släktartikel ”Brahe”, i *Svenskt biografiskt lexikon*, 5, 1925, s. 637 f.

²¹ För Per Brahes intressen på detta område se fr. a. W. Nissers ovan n. 18 anförda verk i två band.

²² A. Losman, ”En tämmelig myckenhet sköna böcker” i *Biblis* 1967 s. 128; S. G. Lindberg, ”Biblioteket på Skokloster”, s. st. 1976 s. 152 ff.

²³ *Braheättens familjekronika. Uttåg aff Archivi acter om Brahe Ätten 1190–1664* - cit. *Familjekronikan*. De delar av denna som berör Per Brahe är publicerade hos P. Nordmann, a.a., s. 436–501. Citerat ställe återfinnes på s. 475.

²⁴ A. Losman, ”Vetenskap och idéer i Per Brahe d.y:s och Carl Gustaf Wrangels bibliotek” i *Lychnos* 1971–72 s. 88.

²⁵ P. Nordmann, a.a., s. 435.

²⁶ *Tänkeboken* s. 45. Ordet ”Ryssar” står i manuskriptet utan parentes.

Eremiter kommo fram att see hwad på färde war. Ty them förundrade öfwer then myckenheet af folck, som wore i Grefwens föllie, hwilcket föll Eremiterne något sälsynth. — Grefwen läth sigh och icke förtryta at undfegna then ene af them, taalandes medh honom om hans troo, och huru han förstod Christum, then han kallade Michael. Grefwen läth iämwähl pläga honom medh dryckar och speceri, thet Eremiten wäl behagade, nyttjade måttelighen och for straxt till sith förra lefwerne tillbaka”.²⁷ Förutom Tänkeboken har Familjekrönikans författare även använt Abraham Brahes Tidebok som källa. Abraham Brahe, Per Brahes far, har under åren 1594–1629 fört anteckningar i dagboksform.²⁸ Dessa är värdefulla för att kontrollera Tänkebokens uppgifter fram till det sistnämnda årtalet. Att Per Brahe använt sig av dessa anteckningar förefaller mindre troligt. Visserligen förekommer i Tänkeboken till synes oviktiga anteckningar, vilka man kan tänka sig att greve Per påmints om vid läsning av Tideboken.²⁹ Skiljaktigheterna i flera detaljer är dock så stora, att något beroende får anses uteslutet.

Här har inte något större arbete ägnats åt att försöka identifiera Per Brahes källor, och frågan får lämnas öppen. Att äldre anteckningar har använts står dock utom allt tvivel. För detta talar bl. a. alla noggranna angivelser av datum, som vid författandet låg ganska långt tillbaka i tiden. Visserligen förekommer felaktigheter, men i det stora hela är dessa korrekta.

Barna- och ungdomsåren

”Jag blef född år 1602 den 18 Februari på Rydboholm i lilla frustugan. Konung Carl och Drottning Christina voro vittnen, med andra flera herrar och fruar, till mitt dops och christendoms anammelse” (s. 1). Sålunda inleds Tänkeboken och man kan redan här göra två kommentarer. Den ena är hur Brahe redan i inledningen framhäver sin nära relation till konungahuset. Karl IX avled ju när Per Brahe var endast nio år gammal, men genom att poängtera fadderskapet lyckas Brahe påvisa sitt samröre även med denne konung. För att göra den andra reflektionen måste man gå till Tänkebokens originalmanuskript. Utesluten ur den tryckta utgåvan är nämligen kommentaren som följer direkt på födelsedatumet: ”hoc p.m.o. 30’ tempore aestimato”. En astrologisk notering alltså. Vad slags tecken man kunde utläsa ur dessa angivelser är okänt, men de var säkerligen gynnsamma.³⁰

Per Brahes vidskeplighet framkommer även på andra ställen i Tänkeboken. När fredsförhandlingarna i Stuhmsdorf skulle inledas såg han en regnbåge ”som delte sig i två delar och en spira midt emellan i anseende som silfver” vilket han höll ”för ett godt tecken”.³¹ Vidskepelse och tron på jårtecken var ju ingalunda ovanligt vid denna tid, och att Brahe utifrån vår tids synsätt stund-

²⁷ *Familjekrönikan* s. 473.

²⁸ *Abraham Brahes Tidebok*, utg. av C. M. & R. Stenbock, Sthlm 1920 — cit. *Tideboken*. Här kallas för enkelhetens skull Tideboken för en dagbok, då det är vad det närmast handlar om. För oklarheter på denna punkt se dock förordet till nämnda utgåva, s. V f.

²⁹ Jfr t. ex. P. B. ”1618 samma vinter drog jag med mina föräldrar till Dimbo i Vestergötland” med A. B. ”11 Februarij. Komme wij alla till dimma.” *Tänkeboken* s. 5 resp. *Tideboken* s. 114.

³⁰ För en diskussion om astrologins betydelse vid denna tid se A. Losman, *Carl Gustaf Wrangel och Europa*, Uppsala 1980, kap. ”Astrologerna”, s. 91–104.

³¹ *Tänkeboken* s. 39. Se även s. 20 där han beskriver, hur han under Gustav II Adolfs polska fälttåg såg en hop fåglar ”hafvandes snöhvita vingar och kroppen klar, att man tyckte det var all stjernor”.

om kunde se mer rationellt på dylika företeelser än sina samtida, visas av att han ställde sig något skeptisk till talet om häxerier under senare delen av 1600-talet. Han ansåg då att folk "inbilla sig så mycket" och t. o. m. att "den skarpa exekutionen lär öka trolldomen".³² Även i jämförelse med sin fader verkar han ha ett nyktert synsätt. I Abraham Brahes Tidebok förekommer på var och varannan sida drömtolkningar och syner.³³

Berättelsen om barndomsåren är mycket kortfattad och Brahe berättar mest om sitt umgänge med konungafamiljen. Ett stycke är mycket talande: "I stora högtider och kongliga banqueter var jag i Stockholm alltid tillstädes; blef af Konung Carl och Drottning Christina mycket afhållen; umgicks ofta med de Kongliga barnen, Hertig Carl och Fröken Maria" (s. 1).

Att barndomen ibland blev dramatisk intygas av två notiser: "När Juten kom för Vaxholmen i sista Danska fejden, var jag hos min fru mor på Rydboholm, och då med henne reste till Stockholm. — 1613 [1612?] var jag på Rydboholm, och stängdes huset till med redskap till värns, för några hundra man Skottar och annat främmande krigsfolks röfveri skull, hvilka lägrade sig på ängen vid kyrkan. När de förnummo motstånd, försökte de intet, utan brände opp Fröögård och drefvo motvilja på bönderna".³⁴ Den senare notisen avser de värvade trupper som p.g.a. den svenska statens usla finanser inte fått ut sin sold, och därför drog plundrande genom landet.³⁵ Den förra notisen är även intressant såtillvida, att den stärker vår datering för Tänkebokens påbörjande till begynnelsen av 1640-talet, eftersom Brahe kallar Kalmar-kriget för den "sista Danska fejden".

För resten av barndoms- och de tidiga ungdomsåren omtalas kortfattat olika resor i Sverige. En viss förberedelse för de värv han genom sin börd var predestinerad till, antyds i närvarandet vid Örebro riksdag och Gustav II Adolfs kröning 1617 (s. 2 f.). Men detta var naturligtvis inte en tillräcklig utbildning. För att uppnå "Wijsheet och förstånd" skulle man använda sig av tre medel: "Wyse Menniskiors taall. Nyttige bökers läsningh, Och Landzförfarenheett" såsom Per Brahes farfar hade utlagt det i sin *Oeconomia*.³⁶

I och för detta syfte gav sig den unge Brahe iväg på en utrikes studieresa — en s.k. peregrination — i oktober 1618. Denna gick genom Danmark, åtskilliga tyska småstater och till Frankrike. Därifrån över till England "elfven Tames uppföre" till London. Han avlade visit hos Jakob I i Greenwich ("Granwijk" i Familjekrönikan) och reste sedan hem till Sverige över Holland. Det längsta uppehållet hade gjorts vid universitetet i "Giessen i Landtgreffvens af Hessen Darmstadt land", där han studerade i två år och tre månader. Han övade sig "något i dansande, mera i fäktande" och studerade franska samt — vilket torde

³² Axel Strindberg, *Bondenöd och stormaktsdröm*, Värnamo 1988, s. 158.

³³ Somliga anteckningar hänger ihop med Abrahams astronomiska intressen — "Quadrangulus Saturni et Veneris" — medan andra för oss enbart förefaller dråpliga, såsom: "October 2. Drömde iagh om mit skeg". Särskilt lustigt blir det när man får veta att sistnämnda citat var skrivet med chiffer! *Tideboken* s. 62 resp. s. 135.

³⁴ *Tänkeboken* s. 2. *Familjekrönikan* överdriver styrkan till "några 1,000", s. 447.

³⁵ M. Roberts, *Gustavus Adolphus*, 1, London 1953, s. 112 f.; *Sveriges krig 1611–1632*, 1, Sthlm 1936, s. 309 f.

³⁶ Per Brahe d. ä., *Oeconomia eller Hushållsbok för ungt adelsfolk*. Kommenterad utgåva av J. Granlund & G. Holm, Lund 1971, s. 13.

ha varit mer ovanligt för en adelsman – hebreiska. Med på resan följde som preceptor en magister Israel Bringius samt tjänaren Mårten Lång.³⁷

Brahe tillbringade halvtannat år i Sverige innan han i januari 1623 åter begav sig ut på resa. Denna gång gick den genom Danmark och till Strassburg, där han stannade ett drygt år ”att studera, och lärde rida och fäkta”. Denna sistnämnda färdighet fick han senare praktisera under allvarligare former, då han under resans fortsatta gång omnämner ett par dueller som han var inblandad i. Färden gick vidare till Italien³⁸ där han besökte många större städer innan han vände norrut igen under fler äventyrligheter. Det trettioåriga kriget rasade nu för fullt och Brahe var ibland ”i stor fara för det Kejserliga krigsfolkets skull”. Efter ett nytt uppehåll i Strassburg åkte han så hem över Köpenhamn. Den 16 mars 1626 återsåg han sina föräldrar i Stockholm.³⁹ På våren samma år, säger Brahe, ”mötte jag med min k.[äre] herr fader Konungen, då jag tillböd honom min tjänst och blef Kammarherre” (s. 9 f.).

Familjen

”Nw äre tweggiahande saker till POLITIE och Krigz-brwk ... Tå måste een Adelsman sigh fram för andre, ther vti bruke och finne lathe ...”⁴⁰ Detta ansåg Per Brahe d. ä. och medan greve Per d. y. företrädesvis kom att ägna sig åt den förra verksamheten, slog hans två år yngre bror Nils in på den martialiska banan. ”Gustav Adolf skall ha betecknat honom som näst Lennart Torstenson det största fältherreämnet i hela sin krigshär ...” Han erhöll dock en dödlig skottskada i slaget vid Lützen och avled den 21 november 1632, drygt två veckor efter konungen.⁴¹ Vi får i Tänkeboken följa alla viktigare händelser i Nils’ bana, inte utan stolthet från greve Pers sida.

Som tecken på sin uppskattning av de bägge bröderna hade konungen, säger Brahe, hållit ”Gref Nils’s och mitt bröllop på stora Rikssalen, der ock vigseln skedde. Konungen hämtade oss sjelf ur [farbrodern] Gref Magni hus vid stora torget. I sal. Kon. Johans mak voro tvenne våra brudsängar. Jag låg om natten i den kammaren, när man går in på venstra handen, och min k. broder i den kammaren åt den gröna gången. Söndagen efter stod vår hemkomma på Lundkrogen vid Jerntorget, och voro Konungen och Drottningen der”. Detta skedde vid påsktiden 1628. Per gifte sig med Kristina Katarina Stenbock och Nils med Anna Margareta Bielke (s. 18).

Nils var den ende av Pers bröder som lät höra tala om sig i någon större utsträckning. Den yngste av de bröder som uppnådde vuxen ålder var Joakim (f. 1606). Han utnämndes till överste 1630 men blev samma år ”sjuk af hetsig feber”, i vilken han efter några dagar ”gudligen afsomnade” blott tjugofyra år

³⁷ *Tänkeboken* s. 3 ff.; *Tideboken* s. 119.

³⁸ Bildningsresor till Italien var ännu vid denna tid någonting ovanligt för svenska ädlingar enl. S. G. Lindberg, a.a., s. 152.

³⁹ *Tänkeboken* s. 6 ff., 9; *Tideboken* s. 161. P. Nordmann, a.a., säger s. 53 att återseendet skedde den 27 dec. 1625 vilket torde bero på slarvig läsning av *Tideboken*, då han blandat ihop årtalen 1625 och 1626.

⁴⁰ Per Brahe d. ä., *Oeconomia*, s. 13 f. Med ”POLITIE” avses här civil administration och förvaltning, s. st., s. 229.

⁴¹ *Svenskt biografiskt lexikon*, 5, artikel ”Nils Brahe d.ä.”, s. 710 o. 712; *Tänkeboken* s. 29. I *Tänkebokens* tryckta utgåva anges datumet felaktigt som en torsdag. I originalmanuskriptet står onsdag, vilket också stämmer med uppgiften att Gustav Adolfs dödsdag var en tisdag.

gammal. Tidigare har han endast nämnts i förbigående, t. ex. när han blev kammarherre ungefär samtidigt med Per själv (s. 10 o. 24).

Den näst yngste brodern, Karl, nämns aldrig annat än indirekt ("alla mina syskon", s. 5). Anledningen till detta är att han var förståndshandikappad, och av det skälet förekommer han ytterst sällan i källorna. Större delen av sitt liv levde han på Bogesund och han dog 1672 vid 67 års ålder.⁴²

Inte överraskande omnämner Per Brahe endast sällan någon av sina fem systrar, företrädesvis vid giftermål eller dödsfall. Det senare är något som noga antecknas för samtliga familjemedlemmar, och betecknande för tiden är att dylika notiser är ofta förekommande. Något som väl är lika tidstypiskt är Brahes lika ofta förekommande notiser om sjukdomar han genomlidit. Dessa – "stora messlingen", "hetsig fläckig brännesjuka", "skälfvan" m. fl. – innebar ju vid denna tid ofta allvarlig livsfara.⁴³

Vi har tidigare påpekat att privata händelser får långt mindre utrymme än offentliga i Tänkeboken. De inskränker sig i allmänhet till data om dödsår, tidpunkt för giftermål etc. Det mest intressanta undantaget härvidlag utgör den minnesteckning Brahe författat över sin första hustru Kristina Katarina Stenbock. Det är en vacker bild av den kvinnas karaktär med vilken han "lefde tillhopa i allsom största sämja och äkta kärlek i tjugetvå år ..."⁴⁴ Hustrun dog i juni 1650⁴⁵ och vad som är mest intressant är, att dessa sidor i manuskriptet är infogade först långt senare. Det är två ark, dvs. åtta sidor, som efteråt sytts in i boken, varav tre blad bär anteckningar och fem är tomma.⁴⁶ Pagineringen löper oavbruten över dessa sidor (även de tomma), vilket visar att den är senare tillförd. Det står klart att dessa sidor är författade efter år 1654, eftersom dottern Elsa Beatas död (1653) är omnämnd samt att hon var gift med Adolf Johan, "Konungens broder" (s. 75). De är alltså skrivna och infogade minst fyra år efter hustruns död, förmodligen i samband med Tänkebokens avslutning efter årsskiftet 1655 (se ovan s. 6). Detta antagande styrkes av att samma svarta bläck har använts på båda ställena. Vid detta tillfälle torde även de i efterhand i marginalen flerstädes infogade notiserna om hustrun ha tillkommit. Ett sådant exempel är: "Om vintern och efter Jul reste jag omkring hela Finland ...", och i marginalen har tillförts: "hade m.[in] k.[ära] hustru med mig".⁴⁷ Att Brahe flera år efter det hans hustru gått ur tiden kompletterat sina anteckningar med minnesbilder av henne, får väl ses som ett bevis på att det verkligen var den "äkta kärlek" han talar om.

Annorlunda var det med hans andra giftermål med Beata De la Gardie, änka efter Lennart Torstenson, vilket var en rent affärsmässig överenskommelse.⁴⁸ Detta märkes även i Tänkeboken, då han endast helt kort i en i efterhand införd notis anmärker att "i Juli stod mitt andra bröllop på Bogesund: hölls slätt och rätt" (s. 82). Mest talande är dock att han skrivit fel årtal – 1654 – vilket i den tryckta utgåvan ändrats till det korrekta, 1653.

⁴² P. Nordmann, a.a., s. 32.

⁴³ *Tänkeboken* s. 3, 15, 51 o. passim.

⁴⁴ *Ibid.*, s. 75 f.

⁴⁵ G. Wittrock uppger felaktigt i *Svenskt biografiskt lexikon*, 5, s. 687, dödsdatumet till den 12. Det korrekta datumet är den 14.

⁴⁶ Manuskriptet pag. 141 – 148.

⁴⁷ Manuskriptet passim. Citerat ställe på pag. 47; *Tänkeboken* s. 44.

⁴⁸ P. Nordmann, a.a., s. 204 f.

I Gustav Adolfs tjänst

I maj 1626 erhöill Brahe, som nämnts, sin första tjänst, som konungens kammarherre. Brahes verksamhet under Gustav II Adolf var varken särdeles lång eller imponerande, ändå är redogörelsen för denna förhållandevis omfattande. Anledningen till detta torde vara tvåfaldig. Dels var det en av de få gånger som Brahe utövade någon militär verksamhet, dels ville han understryka sitt samarbete med Gustav Adolf, som ju under hela 1600-talet – och även senare – besatt en enastående prestige. Sammalunda skall ha varit fallet med Karl Gustav Wrangel som egentligen upplevde en knappt ettårig karriär under konungen, men som ändå ”själv inspirerat en historieskrivning, som innebar att hans karriär knöts till Gustav Adolf-minnet”.⁴⁹

Per Brahes deltagande i de polska och tyska krigen (under perioden juni 1626 – december 1631) beskrives i *Tänkeboken* på sidorna 10–27. I två episoder låter han påskina att han räddat Gustav Adolfs liv. Det måste dock sägas, att han i det stora hela verkar ha överbetonat sina egna insatser endast i så måtto att han underlåtit att nämna andras.

Brahe hade under krigshändelserna i själva verket en, efter sin ställning, underordnad befattning (överste för Smålands kavalleriregemente) och spelade på intet vis någon huvudroll i kriget. Det är möjligt att han skulle ha kunnat avancera lika långt på den militära banan som sin broder Nils, men Gustav Adolf ansåg ”att han med större gagn kunde bruka Brahe i hemlandet, som medlem av rådet och hovrätten i Stockholm”.⁵⁰ Brahe återvände därför hem, och den 27 januari 1632 gick han ”i den Helga Trefaldighets namn första gången i Rådet, i den lilla Canzli-kammaren öfver Räkninge-kammaren, som vetter åt den gröna gången”.⁵¹

Vi har tidigare sett hur Brahe ”disputerade” en bättre placering i rådet, men blev tvungen att böja sig för konungens befallning att ta en av de lägre platserna. I gengäld, säger Brahe, hade Gustav Adolf lovat, att ”der min farbror Gref Magnus, som var Drots, något dödligt vidkomme, ville Konungen ingen annan än mig sätta i stället”.⁵² Flera författare har okritiskt godtagit denna uppgift. Wilhelm Nisser vill förklara det hela så, att Per Brahe odiskutabelt var ämnad för riksdrotsämbetet, men att både Gustav Adolf och den förre drotsen dog i förtid, ”varför avgörandet kom att ligga uti Axel Oxenstiernas hand. Denne utsåg istället sin broder Gabriel Gustafsson Oxenstierna till posten ifråga”.⁵³ Att Gustav Adolf dog i förtid är ju sant, men det är knappast sant för Magnus Brahe, som dog vid 69 års ålder efter en längre tids sjukdom. A. B. Carlsson antyder i en uppsats, att den enda anledningen till att greve Per överhuvudtaget skulle ha kommit i fråga, var hans rang.⁵⁴ Brahes egen uppgift, säger Carlsson vidare, fick ej heller stå alldeles oemotsagd. Gabriel Gustafsson – som ju blev vald istället för Brahe – betackade sig i förstone. Karl Karlsson Gyllenhielm invände då att ”Hans K M:t hade själf ärnat hånöm der till, Her Gabriell och

⁴⁹ A. Losman, a.a., 1980, s. 18.

⁵⁰ G. Wittrock, a.a., s. 687 f.

⁵¹ *Tänkeboken* s. 27; *Svenska riksrådets protokoll* (RP), 2, Sthlm 1880, s. 134.

⁵² *Tänkeboken* s. 27.

⁵³ W. Nisser, a.a., bd 1, s. 6. Se även t. ex. P. Nordmann, a.a., s. 73 o. C. T. Odhner, a.a., s. 42.

⁵⁴ A. B. Carlsson, ”Riksdrots- och riksskattmästarevalet 1634”, i *Historisk tidskrift* (HT) 1911, s. 6 n. 2 o. s. 11 ff.

hade uthi een så long tijdh suttit i Hoffretten i Drotzens ställe och var der till bäst qualificeret”.⁵⁵ Att konungen till den viktiga posten tänkt utse en knappt 30-årig i stort sett oprövad politisk förmåga (Brahe hade fungerat som lantmarskalk vid 1629 års riksdag och 1630 års utskottsmöte), verkar också föga troligt. Det ansåg i vilket fall hans rådskollegor då han inte erhöll en enda röst i valet. Wittrock – som också ställer sig tveksam till Tänkebokens uppgift – invänder riktigt att Brahe vikarierat som drots efter 1633 års riksdag, men detta är, bör man komma ihåg, efter Gustav Adolfs död och säger ingenting om dennes inställning.⁵⁶ Det troligaste är väl att Brahe överdrivit någon vag antydning från konungens håll, kanske på tal om hans farfar och farbror vilka båda innehått posten.⁵⁷ Man bör även komma ihåg att detta skrevs omkring tio år efteråt, då Brahe uppnått det eftersträfvade ämbetet och således kunde kosta på sig påståendet, att redan ’gamle kungen’ velat se honom där. Tänkeboken verkar nämligen vara det enda ställe där han framfört den åsikten.

Brahe och Axel Oxenstierna

Om rådets reaktion på budet om Gustav II Adolfs död finns i Tänkeboken en berömd skildring: ”Om Konungens död flögo tidningarna hastigt.⁵⁸ I förstör kommo tidningar till Stockholm, att slaget var lyckligt afgånget. Andra dagen efter, som var den 8 december 1632, om morgonen klockan half 9, kom bud efter mig, der jag satt i Hofrätten, att jag skulle komma neder i den lilla Räkninge-kammaren. När jag kom in, såg jag alla af Rådet mäktade bedröfvade. Somlige torkade ögonen: somlige vredo händerna. PfaltsGrefven [Johan Kasimir] kom emot mig i dörren och veklagade. Jag blef illa till mods, visste intet hvad på färde var, då jag strax med stor sorg förnam, hvad då händt hade. I högsta bedröfvelse och perturbation voro både inländske och utländske, tviflade om välståndet och skattade att allt skulle gå under och öfver. Vi utaf Rådet, som tillstades voro, togo ett fullhugsadt råd förrän vi skildes åt, att lefva och dö med hvarandra för fäderneslandets värn, nytta och försvar, och icke allenast här hemma i landet att hålla med all makt och enighet sakerna uprätt, utan ock att fullfölja kriget emot Kejsaren och allt hans anhang, till Högsal. Konungens uppsåt och säker fred. Blef ock jag strax deruppå vald och fullmäktig gjord till att draga till Tyskland, att condolera och medbeklaga på Riksens Råds vägnar EnkeDrottningen: sedan ock att öfverlägga med RiksCanzleren om alla saker, och i synnerhet på hvad sätt det Tyska kriget skulle utföras”.

Denna resa blev kort och redan den 2 mars 1633 infinner han sig i rådet för att lämna en redogörelse.⁵⁹ Men bara ett knappt år senare reste han iväg igen. Brahe säger: ”Jag fick ... mitt afsked åt Tyskland, att så framt RiksCanzleren

⁵⁵ Ibid, s. 12; *RP*, 4, 1886, 13 jun. 1634, s. 127.

⁵⁶ G. Wittrock, a.a., s. 690; *Tänkeboken* s. 31: ”I April 1633 begynte jag att företräda Drotsets ställe intill Jul samma år”. Gabriel Gustafsson, som normalt innehade ’vikariatet’, befann sig under denna tid i Tyskland.

⁵⁷ Wittrock anser att Gustav Adolf vid skilda tillfällen kan ha haft både Gabriel Gustafsson och Per Brahe i åtanke. A.a., s. 690.

⁵⁸ *Tänkeboken* s. 29 f. Detta påstående är i och för sig märkligt, då budet nådde Stockholm först en dryg månad efter händelsen. Även nästföljande meningar är felaktiga, då man redan den 30 nov. fått uppgifter om själva fältslaget, se *RP*, 2, s. 242.

⁵⁹ *RP*, 3, 1885, s. 61. Brahes fullmakt finns tryckt i *Handlingar rörande Skandinaviens historia*, 24, Sthlm 1840, s. 284–290. Rådet uppmanar sist i denna ”Gref Per der vppå arbete och drifwa att han icke länge blifwer vppehollen, effter som han sielff weet, att fåå af Rådett nu hemma äre ...” a. a., s. 289 f.

något vidkomme, eller för orsaker skull måste resa hem till Sverige, skulle jag istället blifva Legat och hafva i Tyskland direktionen å Sveriges kronas vägnar, såsom själfva fullmakten utvisar i Riks-Canzliet ..." (s. 33). Det är osäkert om det sista är menat att visa Brahes betydelsefulla position, eller att ursäkta det klander han fick utstå efter underhandlingarna i Stuhmsdorf (se nedan). Hur som helst var Brahes förtroendekapital vid denna tid ännu oförbrukat hos Axel Oxenstierna. Det var nämligen denne som föreslog Brahe för att han "1. är en soldat, 2. haffver han studerat, och 3. haffver han promptam linguam till att kunna snacka med Tyskarna". Ytterligare ett skäl angavs senare nämligen, att som han var greve "authorizerer honom hans stånd mycket".⁶⁰

Den 29 mars 1634 anlände Brahe till Frankfurt am Main, där han var rikskanslern behjälplig vid mötet mellan Heilbronn-förbundets ständer. I slutet av året for han vidare till Preussen, då han blivit utnämnd att leda fredsförhandlingarna med Polen. Stilleståndet i Altmark var på väg att löpa ut och det gällde att åstadkomma en varaktig fred. Inte minst viktigt var, att få det polska Vasa-huset att avsäga sig alla anspråk på den svenska kronan. Som ett yttersta medgivande hade Axel Oxenstierna satt Preussens avträdande, om man därigenom kunde få ett femtioårigt stilleståndsavtal. Emellertid hade Sveriges styrkeposition försvagats efter nederlaget vid Nördlingen och rikskanslern gav därför rådet, att så länge som möjligt förhålla fredsprocessen på det att situationen skulle hinna bättras.⁶¹

Underhandlingarna påbörjades den 14 januari 1635 och den 2 september samma år "slöto vi i Stumsdorf 25 års stillestånd, och genom Guds den Högstes nåd skildes med ömse lyckönskningar", säger Brahe och påpekar att i Sverige och Polen blev underrättelsen om detta av "Rikenas Ständer med stor fröjd emottaget".⁶²

En som inte emottog budskapet med samma fröjd var Axel Oxenstierna. Han hade fått se ett utkast till traktaten innan denna undertecknades. Med detta för ögonen sände han ett brev adresserat till samtliga kommissarier med vissa justeringar.⁶³ Det är förmodligen detta brev Brahe refererar till då han, efter fördragets undertecknande, den 16 september svarar: "K. h. far. På thett breff han oss, Comissarier, med lakeien sende för några veckor sedan belängande vårt procedere i tractaten, hade vij skulle svaratt, men effter thett var möckett skarpt ställt och något förfångeligit, lota vij thett bliffva, och önskte ther med haffva kunnatt blifvitt förskonatt, besinnandes sådant vara skett utaff ond berettelse".⁶⁴ Oxenstierna svarar lika syrligt på detta, att han skrivit förmaningarna i bästa välmening, men han försäkrar Brahe att han "härefter in privato intet skall bemödha honom medh mine förmaningar, utan beflita mig om att göra differentie emellan dem, jag hafver att göra medh".⁶⁵

⁶⁰ *RP*, 3, 1885, 30 nov. o. 17 dec. 1633, s. 257 resp. 286. Det var först i början av 1634 som Gabriel Gustafsson framkastade förslaget, att Brahe skulle efterträda rikskanslern i händelse av dennes frånfälle, *RP*, 4, 13 jan. 1634, s. 8 f.

⁶¹ *Tänkeboken* s. 34 ff.; *Sveriges historia till våra dagar*, 7, Sthlm 1926, s. 53 ff.; G. Wittrock, a.a., s. 688.

⁶² *Tänkeboken* s. 41 f.; *Sveriges historia till våra dagar*, 7, s. 56. Stilleståndet var på 26 år. Uppgiften här kan vara avskriftsfel av utgivaren.

⁶³ *Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevväxling* (AOSB) bd I: 13, Sthlm 1949, brev av d. 25 aug. 1635, s. 554 f.

⁶⁴ *AOSB* II: 3, 1890, s. 495.

⁶⁵ *AOSB* I: 14, 1950, brev av d. 2 okt. 1635, s. 98.

Somliga, framför allt äldre, författare har menat att det efter detta uppstod en personlig antagonism mellan Brahe och Oxenstierna. Man bör emellertid komma ihåg att rikskanslern skrev lika förebrående till sin son Johan, som också deltog i underhandlingarna — ”Så myckedt jag kan döma, moste I illa veta, hvadh i holla opå”.⁶⁶

Ursprunget till den negativa uppfattningen kan spåras till en bok av Carl Reinhold Berch från slutet av 1700-talet. Berch bygger i sin tur på en, icke namngiven, nidskrift mot Axel Oxenstierna. Han skriver att utnämningen till generalguvernör i Finland ”icke hafva skedt med Gref Pär's vilja; utan at Oxenstierna ... förtrutit det han icke allena finge resolvera i rikets angelägenheter för de af Gr. Pär gjorda oförskräckta inkast...”.⁶⁷ Anders Fryxell gick ännu längre och påstod att samarbetssvårigheter rådde mellan Brahe och Oxenstierna redan innan Stuhmsdorf.⁶⁸ Ytterligare andra författare har velat nedtona konfliktens betydelse.⁶⁹

Vilken ståndpunkt man intagit i frågan, verkar ofta bero på om man ser Per Brahes resa till Finland som en förvisning eller ej. Petrus Nordmann, som helt underkänner allt tal om motsättningar, påpekar att brevväxlingen mellan Brahe och rikskanslern alltid var hjärtlig. Han säger också, att de ”högdliga svenska ätternas medlemmar betraktade sig såsom tillhörande en familj” och att Brahes och Oxenstiernas ”divergenser i åsikter ... rubbade ej märkbart det band af vänskap och aktning de hyste för hvarandra”.⁷⁰ I Tänkeboken framförs aldrig någon kritik mot rikskanslern.

Generalguvernören

Förbigående själva utnämningen och alla förberedelser skriver Brahe att han kom ”Gud ske lof till Åbo slott den 21 November 1637, och blef General-Gouverneur öfver Stor-Förstendömet Finland, Åland och begge Carelerna” (s. 43 f.). Han kom att kvarstå i denna befattning till augusti 1640.

För att lära känna ”landets belägenhet” företog Brahe två visitationsresor, vintern 1637–38 och sommaren 1639. Det finns skäl att dröja vid den senare resan om vilken Brahe ”till Regeringen ingifvit en skriftlig berättelse, hvilken ligger i Canzliet”.⁷¹ Brahe var, enligt egen utsago, tämligen ensam om att ha företagit en sådan resa om sommaren. Tidigare hade dylika resor skett ”om

⁶⁶ AOSB I: 13, brev av d. 23 aug. 1635, s. 545. Se även brev d. 12 sep. s. å., AOSB I: 14, s. 33 f.

⁶⁷ C. R. Berch, *Namn-kunniga svenska herrars och fruurs skådepennningar*, Sthlm 1777, s. 81. Berch säger vidare på samma sida att ”DET är här icke rummet at undersöka dylika tilvitelser, eller anställa något försvar för Axel Oxenstierna ...”

⁶⁸ A. Fryxell, a.a., 7, s. 105. Se även bd 8, 1851, s. 116 f., där Fryxell namnger ”en bland de bättre nidskrifterna mot rikskanslern” vilken förmodligen är densamma som Berch använt sig av, nämligen: *Copia literarum nobilis cujusdam Sueci et primarii viri* från 1645.

⁶⁹ Se t.ex. Wilhelm Tham i *Den svenska utrikespolitikens historia*, I:2, Sthlm 1960, s. 261: ”Man har understundom sökt konstruera en bestämd motsättning mellan ... hemmarestens uppfattning i den polska frågan och rikskanslerns och därvid hänvisat till den beska, ja, skoningslösa kritik, som denne lät vederfara fredskommissarierna, sedan han fått kännedom om den slutliga överenskommelsen. I sak föreligger ingen sådan motsättning”.

⁷⁰ P. Nordmann, a.a., s. 86 f.

⁷¹ *Tänkeboken* s. 45. Denna finns utgiven av P. Nordmann, ”Berättelse öfver Per Brahes resa i Finland sommaren 1639” i *Skrifter utgivna av svenska litteratursällskapet i Finland* no XXVIII. Förhandlingar och uppsatser 8, Helsingfors 1894 — cit *Reseberättelsen 1639*. Se även C. M. Schybergson, ”Per Brahes visitationsresa i Nord-Finland år 1639” i *Historisk tidskrift för Finland* 1921 s. 47–59. Berättelsen om den tidigare resan finns publicerad i *Handlingar rörande Skandinaviens historia*, 31, Sthlm 1850, s. 439 ff.

Wintern när man beqvämligen och fordt komma kunde" över snö och is. Men man kunde då marken var snötäckt, inte rätt uppskatta landets resurser. En klar tendens till omvärdering av en illa skattad landsända märkes. Han säger t. ex. om Österbotten, att "om det så excolerades som thet tilståår woro [det] then ypperste landzort vnder E.K.M:t och Sweriges Crona" t. o. m. övergående Preussen och Holland i bördighet. Om inbyggarna säger han, att de "är ett Gudhfrucktigt, civilt, idkesampt, Troget och gått fålk ... vthi theras lefwerne och boningar nobiliteten många annorstädes öfvergåendes" och om bara "Krijgzbeswären kunde vphäfwat" skulle de "icke till ringa Rijkens prydnat och styrkia tillwäxa och vppkomma ..." Viktigt är dock, säger han märkligt nog, att de "enskijlt höltes E.K.M:t och cronan tillhonda", dvs. landen borde icke bortdoneras.⁷² Detta gällde som sagt österbottningarna, men hos andra nordfinländare finner han ett stort fel. De äter nämligen "många åthskillige och owanlige gångor om dagen frässandes öfvermått" och hos dem är den "osedh ... at then prijsas mäst som mäst kan äta ..." I en måltid äter de, vad som för andra hade räckt till fyra eller sex måltider, och därför måste de, trots sitt överflöd, likafullt "bruka brödh aff Bark och Rötter ..." ⁷³ Åtskilligt torde nog kunna invändas mot denna beskrivning, och någon större inlevelseförmåga i den enskilde bondens vardag kan man väl knappast tillskriva greve Per.

Under stormaktstiden förespråkades, att man i kontakten med främmande makter antingen skulle använda svenska eller latin (vilket ju var ett 'neutralt' språk), och Brahe var anhängare av den linjen. "Man måste aestimera sitt eghit modersspråk" menade han en gång i rådet.⁷⁴ Att detta även gällde finskan förstår man av ett uttalande i *Reseberättelsen* (s. 281): "Ty woro och mykit Rådsampt at den Swenska vnga Adelen lade sigh på at lära Finska, hwilket Tungomål emot skiäl föracktas och woro nyttigare än Fransösisk och Italiensk ..."

Redan i oktober 1638 behandlade rådet en från Brahe inkommen skrift med förslag till åtgärder i Finland, som han ansåg vara av nöden.⁷⁵ Dessa förslag stämmer i stort sett överens med de förbättringar han senare i *Tänkeboken* presenterade som genomförda och, som han själv skriver, "näst Landsregeringen bestodo i följande:

Inrättade jag Academien i Åbo, hvilket skedde med behörig process.

Lät jag Gymnasium i Viborg inrättas af [landshövdingen] H. Erik Gyllenstjerna. Blefvo alla Cathedral-skolor dels förnyade, dels inrättade.

Funderade jag i Tavastehus, vid Nyslott, Kexholm goda barnskolor.

Delte jag flera stora socknar och lät bygga flera sockenkyrkor.

Funderade jag nya staden i Helsingfors,⁷⁶ bragte Åbo och Viborg i bättre villkor, och så mycket det stod till att göra, i bättre politie; anlade den lilla jordvallen och stengården kring Åbo stad; gjorde anordning till slottens upprättande, förnyade opp hela Åbo slott, och lät lägga derpå helt nytt tak.

⁷² *Reseberättelsen* 1639 s. 275, 278 f; C. M. Schybergson, a.a., s. 55.

⁷³ *Reseberättelsen* 1639 s. 279 f.

⁷⁴ *RP*, 11, Sthlm 1906, 25 juli 1645, s. 132.

⁷⁵ För detta o. följande se *Tänkeboken* s. 46 ff.; P. Nordmann, a.a. s. 121 ff.; *RP*, 7, 1895, 11 okt. 1638, s. 324 ff.

⁷⁶ Ett av kronans stora bekymmer under denna tid var rikets ringa antal invånare. Man ansåg det viktigt med folkrika städer, för att handeln skulle blomstra. Det bekymrade också Brahe, kan man läsa i *Reseberättelsen* 1639, att den på naturresurser så rika östra rikshalvan, var så fattig på folk. Hans förhoppningar på den nya staden Helsingfors kom dock på skam — den blev under svensktiden aldrig mer än en småstad.

Bragte krigsfolket uti riktighet.

Begynte først i Savolax att skriva gårdtals, då 6 gårdar skulle utgöra en knekt.⁷⁷
Ställde lilla tullen i god ordning”.

Per Brahes verksamhet i Finland är förmodligen det som han blivit mest uppskattad för (han var där ytterligare två perioder mellan 1648 och 1651), och det är inte utan stolthet han summerar sin vistelse där med de berömda orden: ”Jag var med landet, och landet med mig, väl tillfreds”.

Snart började emellertid en ny och för Brahe viktig period. Efter hemkomsten till Sverige reste han ner för att inspektera sitt grevskap, och under hans bortovaro dog den gamle riksdrotsen, Gabriel Gustafsson, vilken Brahe kom att efterträda. Innan detta skedde hade det talats om att sända delegater till de tyska fredsförhandlingarna. En av de av Axel Oxenstierna först föreslagna var Per Brahe. Detta torde vara ännu ett bevis för att Brahe fortfarande åtnjöt kanslerns fulla förtroende i dylika frågor. Fryxell och Odhner har i detta istället velat se en ny möjlighet för Oxenstierna att ”förvisa” greve Per. Men att rikskanslern till det viktiga tyska fredsverket skulle sända iväg en man för vilken han inte hyste något förtroende, och detta endast för att kunna agera utan motstånd i rådet hemmavid, är ytterst otroligt. Till yttermera visso sade Oxenstierna, att han helst hade velat leda delegationen själv, om det inte varit för personlig ohälsa.⁷⁸ Alltnog; ”sedan jag blef Drotset, vardt resan om intet”, skriver Brahe.

Riksdrotsvalet 1641

Om själva valproceduren talar, som Odhner noterat, rådsprotokollen och Tänkeboken olika.⁷⁹ De riksråd som inte var närvarande tillskrevs, säger Brahe, ”att de ville sända in deras skriftliga vota; hvarpå allas vota blefvo skrifteliga och i en ask förseglade till den 14 Aprill 1641”. (Rösträkningen skedde den 13 enligt rådsprotokollet.) ”Blef äfven aftaladt, att om lika många vota eller röster föllo på tvenne, skulle Hennes Maj:t Drottningen göra utslaget. Bröts så asken opp af RiksCanzleren och noterades af Riks-Skattmästaren ock Per Baner, då Skattmästaren och jag fick lika många röster hvar”. (Rådsprotokollet säger att *efter* det att man fått lika röstetal ”blef gott funnit” att ”gifva H. Maj:t uti händer att gifva utslaget och een thera af thesse två *utvälja* ...” — kursivering här. Man lät sedan frågan bero till nästa dag, den 14.) Brahe säger att man efter detta beslöt fullfölja planen att drottningen ”genom lottagande skulle kesa Drotset; hvaruppå Fältherren, RiksAmiralen, Skattmästaren, Canzleren, Hr

⁷⁷ Utskrivning per gårdetal istället för mantal var en efterlängtat åtgärd, som efter Brahes föredöme dryftades i rådet i januari 1640, och som från riksdagen 1642 kom att gälla för hela riket. *RP*, 8, 1898, s. 2 f.; C. T. Odhner, a.a., s. 107–111.

⁷⁸ *RP*, 8, 7 juli 1640 o. 14 apr. 1641, s. 91 resp. s. 568 f.; *Tänkeboken* s. 48; C. T. Odhner, a.a., s. 101; A. Fryxell, bd 8, s. 117. Fryxell anför som ytterligare bevis på personlig antagonism att Oxenstierna inte, som brukligt var, avtackat Brahe för utförda tjänster i Finland, med hänvisning till rådsprotokollet den 25 aug. 1640. Detta hade Oxenstierna emellertid gjort redan den 18 aug. — *RP*, 8, s. 217. Vidare säger Fryxell att Brahe ”beslutat antaga förslaget [att sändas till Tyskland], ehuru mindre gerna”. Det enda av Brahe i rådsprotokollen noterade uttalandet om saken är: ”Gref Peder sade sig skattar väl sijne kvaliteter och befinner sig vara skyldig att uthrätta; sade sig inthet tveka”. Detta sades på e. m. samma dag han blivit vald till drots — *RP*, 8, s. 569.

⁷⁹ C. T. Odhner, a.a., s. 101 n. 4. Se för det följ. *Tänkeboken* s. 49 f. samt *RP*, 8, d. 8, 13 o. 14 apr. 1641, s. 556 f., 561–567.

Johan Skytte och Riksmarskalken Herr Axel Baner gingo opp till Drottningen och berättade allt". (Att skattmästaren — dvs. Gabriel Bengtsson Oxenstierna — var med motsäges av rådsprotokollet och uppgiften är helt säkert felaktig, då han var en av dem som valet gällde.) "Drottningen hade redan", fortsätter Brahe, "kastat lotten och råkat på mig; hvilket Hennes Maj:t sade, och ville hafva min person dertill". Riksråden begärde dock att hon än en gång skulle dra lott, denna gång i deras närvaro, vilket hon gjorde — med samma resultat. I rådsprotokollet är skildringen om lottdragningen full med luckor. Som synes ovan står där endast att hon skulle "utvälja" en av de två. Själva lottdragningen verkar ha varit hennes egen idé (RP s. 556).

Fastän rådsprotokollen är oklara, så är det uppenbart att Tänkebokens skildring är felaktig på flera punkter. Förmodligen har Brahe skrivit denna skildring utan att ha äldre anteckningar till hands, och trots att inte alltför lång tid förflutit, så har hans minne fördunklats. Man får heller inte bortse från en önskan att ge en för honom positiv skildring av episoden, framför allt vad det gäller drottningens åsikt i frågan. Det framstår ju onekligen som mera smickrande för Brahe om lottdragningen bestämts på förhand, och inte varit en lösning som Kristina tagit till, efter att ha funnit sig oförmögen att välja mellan de båda kandidaterna. I vilket fall så har han uppnått sitt länge eftersträfvade mål, och triumferande avslutar han: "Såsom Gud synnerligen ville mig till detta embete; alltså varder den samme gode Gud mig visserligen sin helige Andes nåd och kraftiga medverkan mildeligen förlänandes, detta kall att utföra, sitt heliga namn till pris och ära, Hans församling till förkofring, min Drottning och mitt fädernesland till tjenst och välfärd, mig till hugnad, det höre Gud för Christi skull!"

Per Brahe Dei Gratia Drotzet således.

Den nye konungen

De sista tjugo sidorna av Tänkeboken ägnas nästan uteslutande händelser rörande Kristinas tronavsägelse och Karl Gustavs trontillträde. För forskare har de därför haft stort värde som de är skrivna av en av rikets ledande män — "högadeľns främste och mest konsekvente talesman i mitten av 1600-talet". För somliga perioder är det rentav den enda källan från någon svensk i de ledande kretsarna.⁸⁰

Petrus Nordmann har sagt, att i Tänkeboken "uttalar sig P. Brahe nästan alltid med en diplomats försiktighet".⁸¹ Det kan väl gälla den tidigare delen, men absolut inte dessa avslutande blad. Han kan inte förstå Kristinas abdikation, ty det råder "emellan qvinna och man ett oupplösligt band ... mycket mera då emellan Konung och Riket". Över drottningen "som af naturen både dygdig och af hjertat god var" låter han emellertid ingen skugga falla, men "Hvilkas råd Hennes Maj:t plägade så i detta som i mycket annat dömme Gud". Brahe försökte "beveka Hennes Maj:t till förnuftigare och bättre tankar, det vet den gode Guden; men vrånga menniskor fingo rådrum". En liten tröst

⁸⁰ S. I. Olofsson, a.a., s. 199, 329 n. 83. "Utöver Per Brahes Tänkebok finnes endast Picques' och Juels [d. v. s. franske resp. danske residenternas] rapporter ... att tillgå" avseende maj 1654. Riksrådsprotokollen saknas för nästan hela detta år.

⁸¹ P. Nordmann, a.a., noten s. 83.

var att eftervärlden "dem ... med deras tillbörliga färger teckna lär ..." ⁸² Ytterligare en tröst i all dårskap var Svea hovrätt där "Gud höll rättvisan vid makt och detta Collegium vid sitt rätta tillstånd oförkränt, när de andra Collegia voro till god del förfallna". ⁸³ Men så var ju också Brahe såsom riksdrots ordförande i hovrätten ...

Om abdikationsakten, då drottningen "stod så skön som en engel", har Brahe avgett en utförlig och ofta citerad redogörelse vilken vi här förbigår, liksom skildringen av Karl Gustavs kröning och efterföljande festligheter. Det skall bara nämnas att uttåget ur Uppsala, där akten försigått, synes ha blivit en omständlig procedur. Om detta säger Brahe lakoniskt, att "som det ena var underligt, jag menar afdankningen; alltså föll det ena underliga efter det andra". ⁸⁴

Genast började arbetet under den nye konungen med att se "öfver staten och Riksens medel hvilka ... temmeligen slätt befunnos". Man såg även till de utrikespolitiska konjunkturerna, och en part ansåg att det var dags "att dämpa Ryssen, innan han växte för stor: en part att nu var tid att bringa Polacken till vårt nöje ..." (s. 99 f.). I dessa diskussioner kunde de inte längre vägledas av Axel Oxenstiernas råd, då denne avlidit den 28 augusti 1654. Dödsfallet noteras anmärkningsvärt nog inte av Brahe.

"Emedlertid" — så avslutas Tänkeboken — "reste Konungen ifrån Stockholm ... till Vadstena, dit jag sände ... bref och bød hans Maj:t till Visingsborg. Hans Maj:t kom så till mig den 4 Februari 1655 och blef qvar natten öfver. Dagen derpå, efter predikningen och middagsmåltiden reste Hans Maj:t öfver isen till Grenna åt Jönköping. Hans Maj:t lät sig allt behaga, och var bägge måltiderna rätt lustig." ⁸⁵ Svenska lösen sköts af tie kanoner hvar gång skålar druckos ... Vid Hans Maj:ts ankomst och bortresa lossades alla stycken. På vallen stodo mina trumpetare och pukslagare: skolan discanterade på förborgen. När måltiden stod, blåste mina trumpetare till bords och mina musikanter spelade ...". ⁸⁶

Tänkebokens syfte

Vad har Per Brahe haft för syfte med och för vem har han författat Tänkeboken? Wilhelm Nisser har sagt "att det är uppenbart, att greve Per d. y. livet

⁸² *Tänkeboken* s. 81, 85, 88. En av de vrångare människorna var enligt Brahes åsikt Herman Fleming. Denne nämnes aldrig vid sitt fulla namn utan antingen "Riddar Röd" — med tillägget "skrymtare" i den tryckta utgåvan s. 88 — eller "N.H.F." — s. 90. Bitterheten mot denne skulle väl ytterligare ökas då Fleming var en av de ledande reduktionsmännen vid 1655 års riksdag.

⁸³ *Tänkeboken* s. 82. Omdömet fälls i samband med högmålsprocessen mot Bengt Skytte i efterdyningarna av den "messeniska sammansvärjningen". Skytte frikändes i rättegången som hölls i oktober 1652. I *Tänkeboken* har utgivaren felaktigt ändrat året till 1653 för att få kronologin att stämma — s. 81.

⁸⁴ Se *Tänkeboken* s. 92–95.

⁸⁵ Detta är en eufemism som förvisso kan sägas vara skriven "med en diplomats försiktighet". Karl Gustavs dryckesvanor hade redan tidigare "lämnat rum för åtskilliga erinringar" — S. I. Olofsson, a.a., s. 62. Jfr även *Tänkeboken* s. 92: en annan gång då Brahe var med "Konungen till måltids, lät han icke gifva sig vatten ..."

⁸⁶ Beskrivningen av dessa festligheter kan jämföras med den som avlämnats av en ung livländsk adelsman, som under en Sverige-resa i slutet av 1660-talet besökte Visingsborg. Han skildrar sitt emottagande i stort sett identiskt. Se M. Weibull, "Johan Adolph Clodts anteckningar" i *HT* 1883, särsk. s. 215–218. De 'discanterande' skolbarnen kom från den av Brahe år 1636 på Visingsö inrättade skolan, där ett antal i grevskapet boende djäknar fick grundläggande undervisning.

igenom fullföljde gamla stånds- och släkttraditioner ...”⁸⁷ Nisser har delvis ett annat syftemål med uttalandet, men man kan instämma att Per Brahe även i sina litterära intressen följer sin far och farfar i spåren. Per Brahe d. ä. hade ju även han utövat ett visst författarskap. *Oeconomian* fyller ett didaktiskt syfte som en ”hushållsbok för ungt adelsfolk”. I detta kan den jämföras med annan samtida eller nästan samtida litteratur, såsom Schering Rosenhanes *Hortus Regius* eller dennes *Oeconomia*. Det var litteratur av adelsmän för adelsmän, som skulle ge den ideologiska grunden för det rådande samhället eller praktiska råd i uppfostran av unga ädlingar eller skötseln av ett gods. Emellertid har Per d. ä. gjort sig känd även som historieskrivare i det att han fullföljde och kompletterade Peder Swarts krönika om Gustav Vasa.⁸⁸ I denna fortsättning berör han huvudsakligen självupplevda minnen av kung Gustav. Krönikor av det slaget förekom i flera utföranden och spreds ofta genom avskrifter till olika adelsbibliotek. Tryckta böcker var fortfarande en dyrbarhet och läsekretsen i det dåtida Sverige var tämligen begränsad.

Vår Per Brahes ’krönika’ behandlar hans egen person. I all sin privata verksamhet planerade han för sina arvtagare. Hans ”grundlag” för Visingsborg innehåller ”successionsordning” och föreskrifter i händelse av ”regerande greves” omyndighet, den avslutas även med förklaringen att den skulle gälla i evärdlig tid.⁸⁹ Som det visade sig kom ingen av Per Brahes söner att uppnå vuxen ålder. Inte heller hade han kunnat förutse reduktionen, som drabbade hans brorson och arvtagare Nils Brahe d. y. mycket hårt. Men i detta mönster faller en krönika över hans egen levnad mycket väl på plats. Som vi har sett påbörjade han *Tänkeboken* i början av 1640-talet när han nått höjden av sin bana, och den självframhävande tendensen är påtaglig.

År 1667 grundade Per Brahe ett tryckeri på Visingsö. I detta trycktes hyllningsdikter och begravningsverser över adelsmän, men även historiska arbeten och resebeskrivningar från fjärran länder. Här trycktes också Per Brahe d. ä:s *Oeconomia* och olika genealogiska arbeten om Brahe-ätten.⁹⁰ I ett av dessa senare räknas Brahe-släktens medlemmar upp och när man kommer till greve Per d. y. lovar man, att hans ”Högberömlige Lefwerne à parte skall beskrifvas”.⁹¹ Denna enskilda beskrivning letar man förgäves efter i volymen; alltså var det tänkt att ett eget verk skulle ägnas honom. Något sådant är inte känt. En gissning är att detta verk skulle vara *Tänkeboken* själv, eller att den skulle användas som underlag för någon annan författare. Så hade den ju redan använts av Familjekrönikans författare, som också sträcker sig tio år längre än *Tänkeboken*. Det var dock inte Familjekrönikans ’officiella’ skildring man avsåg att trycka, då den ju behandlar hela Brahe-släktens historia från år 1190 och framåt. Om gissningen om *Tänkebokens* publicerande är riktig, skulle en tänkbar anledning till att den aldrig utgavs vara, att Brahe ville komplettera skildringen. 1673 — det år uppgiften stammar ifrån — hade den varit avbruten i nästan tjugo år. Allt detta är givetvis endast spekulationer, men det kan vara

⁸⁷ W. Nisser, a.a., bd 1, s. 2.

⁸⁸ Se H. Wieselgren, ”Krönikorna om Gustaf Vasa” i *HT* 1890, s. 54–60.

⁸⁹ P. Nordmann, a.a., s. 270 f.

⁹⁰ Se S. Almqvist, *Johann Kankel, Per Brahes boktryckare på Visingsö*, Uppsala 1965. På s. 131–147 finns en katalog över de från tryckeriet utkomna böckerna.

⁹¹ J. Widekindi et al., a.a. 1673, s. 15.

värt att notera, att Brahes boktryckeriplaner troligtvis härstammar redan från början av 1650-talet,⁹² och vid den tiden var Brahe fortfarande flitig i att uppdatera Tänkeboken.

⁹² S. Almqvist, a.a., s. 11.